

Z exilových let Ivana Blatného*

JAN ŠMARDA

Rok 1978 nám (manželce Heleně a mně) přinesl jedinečnou příležitost. Předepsanou cestou jsme podali našim oficiálním orgánům žádost o povolení turistické cesty do Skotska. Cesta do Skotska – pohled na skotská vřesoviště, na Loch Lomond, na Loch Ness, na historický Edinburgh i na Skoty v sukních, hrající na dudy – patřila k mým klukovským snům. Tehdy se nám otevřela možnost soukromého ubytování (na hotelové jsme neměli devizy) právě v Edinburghu – v rodině blízkého přítele naší přítelkyně, mladého skotského univerzitního profesora, odborníka v chovu ovcí, dr. Johna Doneyho. A hlavně – do Skotska se dalo přirozeně cestovat přes Anglii, přes Ipswich, kde jsme měli Ivana a Frances.

Žádané výjezdni povolení pro kapitalistickou zemi, doložené výjezdni doložkou k cestovnímu pasu na 3 týdny, jsme dostali (jedinkrát za život). Vše potřebné ve Velké Británii bylo možno vyřídit písemně, a tak jsme skoro celé tři týdny prázdnin (26. 7. – 12. 8. 1978) prožili v Británii, z toho 7 dní s Ivanem. Jen krátký zbytek svého anglického pobytu jsme pak věnovali Londýnu; v něm jsem v Mill Hill navštívil ještě jednoho emigranta – kolegu MUDr. Milana Nermuta, mikrobiologa a elektronového mikroskopika na jeho pracovišti, kde bylo východoevropských emigrantů více.

Cestovali jsme tentokrát železnicí. Dne 22. července jsme vyjeli mezinárodním rychlíkem z Prahy, v Rozvadově jsme překročili státní hranici a zastavili jsme se ve Spolkové republice Německo, čtyři dny jsme strávili v Heilbronnu u přítele ing. Clause Humberta. Odtud jsme pokračovali opět vlakem; do Oostende, z Oostende do Doveru, odkud jsme přes noc trajektem přepluli La Manche a do Londýna jsme dorazili dopoledne 26. července znovu vlakem. Vzpomínám si, jak nepříjemným překvapením byl pro nás přístup anglického imigračního důstojníka v doverském přístavu, který při pasové kontrole tvrdě žádal, abychom mu předložili své výjezdni doložky. Pripadalo nám to jako schválnost v oné frontě spěchajících k vlaku, vždyť žádal pro normální svět zcela neobvyklý a nedůstojný dokument, mající smysl jen pro české komunistické orgány, který jsem v noci na lodi cestou přes mořskou úžinu uložil hluboko

* Nakladatelství GALÉN v Praze vydalo v červnu tohoto roku útlou knížku prof. MUDr. Jana Šmardy, DrSc., „Ivan Blatný v mých vzpomínkách“. Se souhlasem nakladatelství otiskujeme jako ukázkou její 11. kapitolu. Ta faktologicky navazuje na Šmardovu stať „Život pro poezii“, kterou jsme uveřejnili roku 1990 v 6. čísle 23. ročníku Universitas na s. 16–20; v jejím závěru autor navazující fakta o Ivanu Blatném slíbil.

do kufru v oprávněném domnění, že jej budeme příště potřebovat až při pasové kontrole české při našem návratu.

Nicméně na londýnském nádraží Victoria nás už očekávala Frances se škodkovkou. Naložila nás a hned jsme vyrazili do Ipswich, což představuje cestu asi 150 mil. Vzpomínám si, že při průjezdu londýnským East Endem cestou do Suffolku jsem poprvé viděl na chodníku ležící zdrogované „junkees“ – snad bezdomovce. Na takový obrázek jsme tehdy nebyli z domova zvyklí. Do Ipswich jsme dojeli asi ve 20 hod.

Frances nás ubytovala v jednom z pokojů svého domku se zahradou, v periferní části města. Jako dárek jsme jí přivezli několik kultivarů popínavé zahradní rostliny plaménku (*Clematis*) o různých barvách květů, vypěstovaných v botanické zahradě Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Hned si je zasadila na své zahradě k těm, které byly již bohatě vyrostlé. (Byla nadšenou pěstitelkou květin a od Štěpánky Rackové jsme věděli, že *Clematis* je jejím rodem favorizovaným. V následujícím období jsme pak rádi v jejich dopisech čítali informace o tom, jak se našim rostlinám daří.)

Jako hostitelka byla Frances jedinečná. Obležovala nás s pozornou až dojemnou pečlivostí, dokonale nás živila a měla pro nás připraven promyšlený program, v jehož středu byl pochopitelně Ivan, ale který zahrnoval i naše seznámení s městem Ipswich. Frances k nám byla tak pohostinná, že hned prvního dne po našem příjezdu se pokoušela přinášet nám ráno snídaní až do postelí. Stálo nás určitou námahu jí to rozmluvit.

Časově vypadal náš program v podstatě takto: Ipswich 26.–29. 7., Edinburgh 29. 7.–3. 8., Ipswich znovu 4.–11. 8. Den co den jsme trávili většinu času s Ivanem v St. Clement's Hospital. Frances nás tam uvedla a často nás tam také doprovázela. Jezdili jsme linkami městské autobusové sítě.

Ivan byl totiž 29. ledna roku 1977 přeložen ze sanatoria House of Hope – stále jako „neformální pacient“ – na psychiatrické oddělení této nemocnice, jejíž rozsáhlý areál se sanatoriem sousedí směrem ven z města. (Zřejmě proto jsem jej nezaregistroval v zimě 1969.) Leží už v městské části Bixley; Ivanův pavilon se jmenoval Warren House. Jeho současná úplná adresa tedy byla: Warren House, Bixley Ward, St. Clement's Hospital, Foxhall Road, Ipswich, Suffolk. Samotného Ivana jsme našli v podstatě ve stejné kondici, ve které jsem ho poznal před oněmi téměř deseti lety. Měl jsem jen slabý pocit, že v něm zesílil jeho strach z komunistických agentů a vyzvědačů, o jejichž síti v kapitalistické, „buržoazní“ Anglii nebylo možno pochybovat, a že se už zcela ztotožnil s ústavním prostředím svého života, v němž se cítil v bezpečí. Od Mental After Care Association převzala i nemocnice sv. Klimenta Ivanovu diagnózu „paranoidní schizofrenie“. V té době byl léčen hlavně preparáty jménem Cogentin (což je polyvitamin), Moiladon (což je prostředek pro spaní) a ještě některými dalšími. (Psychiatrická léčba žádná.)

Po mé „aktivaci“ 1969 žil vlastně už jen pro svou poezii, která se stávala jeho jedinou posedlostí. Psal verše zprvu na jakýkoliv papír, k němuž se dostal, i na toaletní papír. Za věcné pomoci Frances si Ivan časem vypracoval stálou metodiku psaní do svazků linkovaných žákovských sešitů; popsat denně nejméně celý jeden sešit se mu postupně stalo jakousi normou, kterou si sám uložil, jakýmsi imperativem, jemuž se rád podřizoval. Psal zásadně vlastnoručně, svým dobře čitelným rukopisem. (Frances mu už v House of Hope umožnila psaní na psacím stroji, dostal jej k dispozici i s psacím stolem; této možnosti také využíval, ale nikdy se s ní zcela nesžil.)

Jeho psaní nabylo jakési téměř manické povahy a přešlo v psaní přímo vášnivé, nenasyté. Jeho tvorba tak opustila vžitě zvyklosti poezie, časem úplně ztratila pojem básně jako jednotky, ztratila formu veršů (včetně verše volného), ztratila nadpisy v záhlaví i členění do odstavců, ztratila rytmus, rým i jazyk: od češtiny přešla do angličtiny i k míšení obou jazyků, až konečně opustila hranice obou a zařazovala i verše resp. sentence ve francouzštině a němčině, příležitostně i v italštině (té se naučil až v Anglii). Prostě: Ivan při kterékoliv příležitosti užil k vyjádření své myšlenky kteréhokoliv jazyka – a uměl jich několik. Někdy mu třeba slovo anglické umožnilo vytvořit rým s německým – a tak toho rád využil. Začal tedy tvořit poezii opravdu makaronskou. Ta byla dokonale adekvátní k vyjádření myšlenek, které mu probíhaly hlavou v nejrůznějších souvislostech a spojeních, i bizarních. Na spojení logickým mu záleželo spíše jen výjimečně. Přestávalo mu záležet na čtenáři. Vše, co Ivan psal, se stalo jakýmsi jeho poetickým deníkem, jakýmsi pletivem jeho myšlenek, reflexí, pocitů a vzpomínek, diktovaných aktuálními, nejčerstvějšími, ale i historickými realitami, a to celospolečenskými i naprosto individuálními, nejsoukromějšími, pocity radostnými i bolestnými a jejich surrealistickými asociacemi. Ivan asi už téměř vůbec nemyslel na to, bude-li někdy někdo číst to, co píše. Z jeho tvorby zmizela báseň v literárně historickém slova smyslu, zůstaly jen asociace – básně „virtuální“. Vznikaly zvláštní záznamy básníkovy duše, bez vazby na obvyklá kalendářní data v deníku.

Tento způsob psaní se ovšem nějakou dobu vyvíjel. První dvě fáze tohoto vývoje dobře dokumentují sbírky „Stará bydliště“ a „Pomocná školet Bixley“. A tu výslednou tvoří hromady popsaných papírů v archivních krabicích Literárního archivu Památníku národního písemnictví v Praze na Strahově, kam jsem je později uložil, když se o jejich transport z Anglie postaral ministr kultury Milan Uhde na podnět Martina Pluháčka, tehdy jeho tiskového mluvčího.

Frances Meacham byla dobře pamětlivá naší naléhavé prosby, aby ukládala vše, co Ivan napíše. Když viděla, jakým tempem Ivanem popsaných papírů přibývá, zakoupila k jejich ukládání novou popelnici, kterou skryla ve své garáži. Po sametové revoluci v ČSR 1989 a po Ivanově smrti 5. 8. 1990 putovaly – zásluhou pátera Josefa Pazderky – do londýnského sociálního konventu (oficiálně: do náboženského, kulturního a sociálního střediska) Velehrad – a odtud do

Prahy, do zmíněného Památníku na Strahově, který je převzal do sbírek svého archivu. Ale to uslyšíme v Epilogu. Nyní se vraťme zpět do léta 1978 v Ipswich.

I v systému nemocnice měl Ivan volnost pohybu, podobně jako předtím v sanatoriu – v areálu nemocnice i mimo něj. Ale, jak jsme se dověděli, vycházel málo; chtěl být co nejlépe skryt v nemocničních zdech. V blízkosti měl všechny tři obchody, které potřeboval: papírnictví, odkud čerpal psací potřeby (zejména papíry, než se úlohy jejich dodavatele ujala Frances a přítel Jiří Kolář z Paříže), potravinářský obchod („koloniál“) jako zdroj čokolády a trafikou jako zdroj cigaret. Ale i těmito artikly ho záhy začala zásobovat Frances; přitom dodávky cigaret začala Ivanovi po čase ve prospěch udržení jeho zdraví sama regulovat. Sami jsme mu posílali české cigarety a čokoládu nesčetněkrát také. Později se pak staly obvyklým dárkem od návštěvníků.

Na nemocniční areál bez jakéhokoliv vymezení navazoval rozsáhlý a dobře udržovaný park s lavičkami a dále golfové hřiště, což byly každodenní cíle Ivanových procházek.

Po Ivanově obleku ušitému na jeho míru, který jsme mu s takovou pýchou dali ušít v Brně, se ovšem země slehla, stejně jako po téměř všech poslaných knihách. O těch jsme aspoň věděli, že je přečetl – o některých jsme s ním mluvili. Tyto ztráty nás ovšem mrzely, a přičetli jsme je Ivanovu přestěhování z Domu naděje do nemocnice; při stěhování se takové věci stávají. Ale bylo velmi zřetelné, že Ivanovi na jakémkoliv vlastním majetku vůbec nezáleží. Byl oblečen ve zcela jiných šatech než v roce 1969. Bylo už na první pohled patrné, že ani tyto šaty nebyly šity na jeho postavu; ostatně ta se mezitím zřetelně skolioticky nahnabila.

Naše první setkání s Ivanem po příjezdu do Ipswich – v nemocničním parku – bylo pro mou manželku Helu prvním v životě vůbec. (Mnohé jeho básně ovšem už od útlého mládí znala a milovala jako já.) Když si pak po vzájemném představení společensky potřásl pravicemi, Ivan se okamžitě obrátil na mne: „Dovolíš, abych ji políbil?“ Samozřejmě jsem s úsměvem přikývl; nato ji Ivan přitáhl do své náruče a vášnivě jí vtiskl dlouhý polibek na rty. Frances i já jsme stáli krok od nich. Pro Helu to ovšem byl polibek zcela mimořádný a podle jejího pozdějšího vyprávění opravdu náruživý. Do „fialového“ 2. vydání svých Melancholických procházek jí pak vepsal věnování: „Hele Šmardové, která je krásnější, než jsem si představoval, její Ivan. 4. srpna 1978.“

Toto naše první setkání s Ivanem přerostlo v téměř dva týdny jen v nejnütnější míře přerušovaných rozhovorů s ním, arci předělené naším týdenním pobytem ve skotském Edinburghu. Ten byl rovněž velmi bohatý a maximální měrou naplněný poznáváním Skotska a jeho krás. Edinburgh jsme většinou prochodili pěšky a z něj jsme absolvovali dva či tři okružní skupinové poznávací zájezdy turistickými autobusy cestovních kancelářů. Snad jen pro úplnost dodám, že Frances nás zavezla autem na sever téměř až ke skotské hranici, do Aldbrough. Tam měla své přátele – manžele Gardnerovy – a spojila příjemně

s užitečným jejich návštěvou (která pak trvala po celou dobu našeho skotského pobytu). I my jsme strávili příjemné odpoledne na jejich zahradě. Odtud nás Frances odvezla k vlaku do Darlingtonu a tím jsme pak přicestovali do Edinburghu. Obdobně tomu bylo i při návratu: vlakem z Edinburghu do Darlingtonu, kde nás už Frances čekala, aby nás odvezla autem zpět do Ipswich.

A pokračovali jsme v návštěvách u Ivana. Viděli jsme jeho pokoj; ale protože bylo krásné počasí, většinou jsme se procházeli parkem a na něj navazujícím okrajem golfového hřiště; posedávali jsme tam na klidných a stinných lavičkách. A témat k diskusím neubývalo. Lze si je snadno představit.

Ověřili jsme si tak nescísněkrát, že Ivan stále vládne svým typickým intelektem a svou nepřebornou zásobou znalostí, zkušeností, vědomostí, sklonů, názorů, pocitů a citů, že jeho paměť je široká, hluboká a přesná. Ale že je nějak zvláštně – vnějškově – poznamenána životní pasivitou (na niž jsem u něho narazil už v roce 1969). Ta ho vedla k postupnému opuštění většiny aktivit, jež tvoří a tvarují obvyklý lidský život. Ivan byl existenčně – na základní úrovni cílů a potřeb – zajištěn britským státem. A on tuto sociálně-intelektuální úroveň přijal. Přiblížil se tak nejbliže ke svému pocitu bezpečnosti za cenu rezignace na úroveň vyšší, bohatší. Byla to objektivně škoda, ale on si tuto úroveň zvolil jako nejšťastnější. Zbyl mu totiž jediný svět, který pro něho měl smysl: svět poezie, který však byl bez hranic.

Vzpomínám si, že jsme mu navrhli, že mu v Brně zakoupíme a pošleme kapesní tranzistorový rádiový přijímač; byla to tehdy moderní aktualita. Přesvědčovali jsme ho, že mu výrazně obohatí jeho život, že si bude brát malé rádio s sebou na procházky, že si kdykoliv vyslechne čerstvé zprávy, hudbu či cokoliv jiného, podle nálady. Ivan o tomto návrhu chvíli uvažoval, a pak nám poděkoval a odmítl: „Já nechci. Musel bych stále myslet na to, že to budu muset zase vypnout; a to by mne příliš unavovalo.“ Působilo to na nás jako tlumivý efekt nějaké psychiatrické terapie, která ho neminula a byla směřována k diagnóze „paranoidní schizofrenie“. (Dnes vím, že tomu tak nebylo, jakkoliv takto formulovaná diagnóza nebyla – alespoň podle dnešního stavu psychiatrické nomenklatury – zcela správná: dnes by zněla „psychogenní porucha s bludy“. Kauzální terapie této choroby – ať už ji nazveme jakkoliv – je dosud vágní.) Kapesní bateriový rádiový přijímač jsme mu pak přece jen v Brně koupili a do Ipswich poslali. (O jeho osudech v Ivanových rukou jsme se nikdy nic nedoslechli.)

Samozřejmě jsem udělal sérii barevných fotografií, dokumentujících tyto naše procházky a naši náladu při nich. Na jedné lavičce na okraji golfového hřiště jsem pořídil magnetofonový záznam Ivanova hlasu – svého rozhovoru s Ivanem. Svůj magnetofon s nezbytným mikrofonem přinesla Frances. Já jsem ve funkci reportéra kladl Ivanovi otázky k jeho básnické tvorbě a jeho životu vůbec. Mým záměrem bylo vyprovokovat ho k co nejdelším odpovědím, ale příliš se mi to nedařilo. Ivan odpovídal zásadně co nejstručněji, pokud možno jen jedním slovem; sám další otázky neinicioval. O svém psaní mluvil zřejmě

s radostí, ale stručně. „Rozpovídal se“, když dvakrát opakoval větu: „Surrealismus není moje bible.“ Když přišla řeč na jeho makaronské básně, přeskakující z jazyka do jazyka, řekl k tomu: „Ono to ještě nebylo příliš dělaný, no tak to dělám.“ Rozhovor trval 23 minut a Ivan jej uzavřel slovy: „Všecky doma pěkně pozdravuji. Ivan.“ Magnetofonový pásek, též dárek od Frances, jsem pak v Brně zkopíroval pro rozhlasovou redaktorku Olgu Jeřábkovou a jejím prostřednictvím pro archiv literární redakce Československého rozhlasu Brno. Pokud vím, vybrané pasáže z něho užila v několika svých pořadech, které následovaly, mj. i pro zvukovou novoročenku brněnského rozhlasu 1998. O další kopii velice stál Martin Pluháček.

Od Frances jsme pak dostali několik ukázek Ivanova recentního díla: zmíněných linkovaných sešitů, Ivanem popsáných jeho „nekonečnou básní“, které od něj přinesla do svého archivu v popelnici. Ivan sám mně věnoval svůj právě dokončovaný rukopis své příští sbírky „Být s matkou“ (který pak roku 1979 vydal Josef Škvorecký ve svém nakladatelství Sixty-Eight Publishers v Torontu pod titulem „Stará bydliště“, což je titul převzatý z jedné básně do rukopisu zařazené). Na titulní list rukopisu mně napsal věnování: „Milému Jendovi s mnoha vzpomínkami na naši rodinu.“ Byl to skutečně Ivanem vlastní rukou napsaný a obsahově koncipovaný rukopis, který Frances pro kanadské nakladatelství samozřejmě přepisovala na psacím stroji, který Ivanovi půjčila. Mnohé básně v té chvíli ještě nebyly přepsány, a protože jsem jejich jediný, originální rukopis nemohl ani nechtěl Ivanovi odvézt, seděl jsem několikrát u tohoto psacího stroje sám, přepsal je na něm pro sebe. A tak svazek, který jsem si přivezl domů, je směsí listů napsaných Ivanovou vlastní rukou a listů strojopisných. Co list, to báseň. A jedna z nich, krásná a teskná, napsaná (jak Ivan dole poznamenal) 2. 12. 1973, nese v rukopise pod titulem „Vánoce“ dedikaci „Hele a Jendovi Šmardovým“. Ve „Starých bydlištích“ tato dedikace uvedena není. Zato báseň „Jendovi a Hele Šmardovým“, začínající veršem „Trošku psát česky znova“, tam zůstala.

Od Ivana jsem si přivezl domů také úkol pokusit se v některém státním nakladatelství v Praze zapátrat po neznámém rukopisu jeho třetí sbírky poezie pro děti „Brzy jazyk nazývati“. Zopakoval mně, že tyto básničky jsou vlastně veršovanou výukou gramaticky správného, jakkoliv nesnadného užívání samohlásek „i“, resp. „y“ po obojetných souhláskách; je to tedy sbírka určená mládeži školního věku. Jako příklad z ní zacitoval dvojverší:

„Tyhle břízky, ty mě mýlí,
myslím si, že jsou to víly.“

Konkrétním cílem mého pátrání pak bylo Státní nakladatelství dětské knihy v Praze. (Myslím, že jiná možnost ani nebyla.) Ale tam o Ivanově rukopisu už nikdo nevěděl; po únoru 1948 „se ztratil“. Je to škoda, Ivan byl zřejmě s tímto svým dílem dost spokojen.

Opakoval svůj dotaz z roku 1969, žije-li ještě Rajmund Habřina; ten stál kdysi v čele Jelínkova nakladatelství v Blansku, kde Ivan vydal svůj sešitek „Na kopané“.

A hlavně nám dal příležitost seznámit se s rukopisem své nově připravené sbírky anglické poezie „Return“; byla připsána Adolfu Kroupovi a začínala stejnojmennou básní.

Return

Brno, my native town, the friendly Czechs my nation.
St. „Peter’s and the park, where harots walk about,
so as it used to be. They’re near the railway station.
I close my book, we stop and I am getting out.

The smoke of Ithaca is very slowly rising,
the houses where I lived are very, very far.
The street of Masaryk, the churches maternising,
Brno, my native town, how beautiful you are...

Opět jedna z nespočetných variant vyjádření jeho stesku po domově.

Aristide Maillol, La Méditerranée, 1901